

Libor Lukášek

**Visegrádská skupina
a její vývoj v letech
1991-2004**

Visegrádská skupina a její vývoj v letech 1991–2004

Libor Lukášek

Recenzovali:

prof. PhDr. Zuzana Lehmanová, CSc.

prof. Ing. Michal Mejstřík, CSc.

doc. PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.

Redakce Martin Janeček

Obálka Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Libor Lukášek, 2010

ISBN 978-80-246-1859-3

ISBN 978-80-246-2438-9 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2013

<http://www.cupress.cuni.cz>

Obsah

Úvod	7
1. Středoevropský region po roce 1989	11
2. Vznik a vývoj Visegrádské skupiny v letech 1991–2004	19
2.1 Počátky (1991–1992)	19
2.1.1 Schůzky na nejvyšší úrovni a jejich výsledky	24
2.2 Zablokování činnosti (1993–1995)	33
2.2.1 Místo Visegrádské skupiny CEFTA?	45
2.2.2 Neúspěšné pokusy o oživení činnosti	53
2.3 Cesta do NATO (1995–1998)	62
2.4 Renesance visegrádské myšlenky a integrace do EU (1998–2004)	66
2.4.1 Vývoj v letech 1998–2004	66
2.4.2 Summity Visegrádské skupiny v letech 1999–2004	80
2.4.3 Summity premiérů zemí Visegrádské skupiny a Beneluxu	98
2.4.4 Ostatní aktivity v rámci Visegrádské skupiny v letech 1998–2004	101
2.4.5 Mezinárodní visegrádský fond	102
3. Strategické cíle Visegrádské skupiny	105
3.1 Stabilizační faktor střední Evropy	105
3.2 Visegrádská skupina a integrace do NATO	108
3.3 Visegrádská skupina a integrace do EU	119
4. Zhodnocení činnosti Visegrádské skupiny	133
Prameny a literatura	143
Zkratky	152
Resumé	155
Summary	158
Přílohy: Chronologie vybraných setkání V4 (1993–2004)	161
Seznam dokumentů, které jsou k dispozici ke stažení	166
Mapa zemí V4	168

Úvod

Předkládaný text „**Visegrádská skupina a její vývoj v letech 1991–2004**“ popisuje a hodnotí vývoj uskupení tří a po rozdělení České a Slovenské Federativní republiky čtyř států – České republiky, Polska, Maďarska a Slovenska na pozadí jejich snah o naplnění vybraných strategických cílů definovaných na počátku spolupráce. Publikace sleduje genezi Visegrádské skupiny, včetně několika fází její existence – od jejího vzniku v roce 1991, přes počáteční periodu rozvoje vzájemných vztahů, která trvala do roku 1992, následovaná faktickým zmrazením visegrádské spolupráce v letech 1993–1998 až po znovuoživení visegrádské spolupráce v průběhu druhé poloviny roku 1998. Analyzuje splnění některých strategických cílů uskupení, a to v oblasti zajištění stability a bezpečnosti v regionu střední Evropy bezprostředně po roce 1989 a dále naplnění integračních ambicí zemí Visegrádské skupiny ve vztahu k Organizaci Severoatlantické smlouvy (NATO) a Evropského společenství (ES), následně Evropské unii (EU). Publikace není komplexním materiálem zabývajícím se detailní spoluprací v regionu střední Evropy po rozpadu Sovětského svazu, to není její ambicí. Jejím cílem je přiblížit spolupráci čtyř visegrádských zemí a na pozadí historického vývoje analyzovat dosažení klíčových strategických cílů vytyčených po zásadních revolučních změnách v roce 1989.

Publikace je založena na předpokladu, že základní příčinou vzniku Visegrádské skupiny bylo co nejrychlejší zaplnění vzniklého geopolitického, hospodářského a bezpečnostního vakuu po rozpadu Sovětského svazu, přechodu jeho satelitů na demokratické uspořádání, a sjednocení Německa a následné využití visegrádského projektu pro koordinaci a urychlení kroků souvisejících s integračními ambicemi všech zúčastněných států – členství v NATO a v ES, později v EU. Další základní premisou je skutečnost, že vznik a vývoj Visegrádu vycházel v kladném

i záporném slova smyslu – z příbuzností a odlišností zúčastněných států jak kulturně-historických a hodnotových, tak i těch, které se projevovaly během jejich transformace. Právě tyto odlišnosti potom zásadním způsobem determinovaly vývoj tohoto regionálního uskupení v poslední dekádě minulého tisíciletí. Publikace mapuje genezi Visegrádské skupiny až do vstupu všech čtyř zemí do Evropské unie. Pracuje s oficiálními výstupy z dostupných zdrojů a nezkoumá provázanost výstupů z jednání zemí Visegrádské skupiny s oficiálními záměry zahraničních politik jednotlivých zemí. Práce naopak komparuje pohled diplomacií jednotlivých zemí na Visegrádskou skupinu, respektive vnímání dalších partnerů uvnitř uskupení, neboť to vytváří základní rámec pro hodnocení naplnění stanovených cílů Visegrádské skupiny, tedy přínosu jednotlivých zemí k jejich realizaci. V této souvislosti je nutné také zdůraznit fakt, že nebylo možné vytvořit komplexní sumář výsledků jednotlivých summitů prezidentů a předsedů vlád zemí Visegrádské skupiny, neboť program jejich jednání byl vždy jiný a často reagoval na aktuální mezinárodně politické, ekonomické, bezpečnostní a jiné otázky. Právě z tohoto důvodu byl tak zvolen přístup hodnotící naplňování dvou klíčových visegrádských cílů – vstup všech zemí do NATO a Evropské unie. Především tato agenda byla totiž prakticky jediným permanentním tématem pravidelných setkání nejvyšších ústavních představitelů všech visegrádských zemí.

První kapitola mapuje výchozí podmínky v regionu střední Evropy po zásadních politických změnách na konci 80. let 20. století. Specificky se zaměřuje především na popis bezpečnostní a geopolitické situace, včetně takových významných politických událostí, jako bylo rozpuštění Varšavské smlouvy, zrušení Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP) a sjednocení Německa. Pozornost je také zaměřena na individuální pozici Československa, Polska a Maďarska při formování jejich vlastní, na Sovětském svazu nezávislé zahraniční politiky. Publikace se věnuje i postoji západoevropských zemí, USA a významných mezinárodních organizací (EU, NATO) k této regionální iniciativě. Cílem této kapitoly je nastínění mezinárodně-politické situace po zásadních změnách koncem 80. let minulého století, jež významně determinovaly jakékoli úvahy o vytvoření středoevropské regionální spolupráce, včetně vzniku Visegrádské skupiny.

Druhá kapitola se zaměřuje na hodnocení vývoje Visegrádské skupiny v letech 1991–2004. Časově je text ukončen vstupem zainteresovaných zemí do Evropské unie. V této části je zkoumán a hodnocen jak vývoj visegrádského uskupení, tak i zásadní vnitropolitické změny v jednotlivých státech, které ovlivnily formování zahraničněpolitických koncepcí

zemí visegrádského projektu. Dále jsou zde shrnuty výsledky jednání nejvyšších představitelů těchto zemí – prezidentů a předsedů vlád. Pozornost je věnována také tomu, jak bylo na tuto iniciativu nahlíženo Evropským společenstvím, Evropskou unií, NATO a USA, i vzájemné spolupráci Visegrádské skupiny se zeměmi Beneluxu. Součástí této kapitoly je i shrnutí činnosti jediného plně institucionalizovaného orgánu ve strukturách Visegrádské skupiny – Mezinárodního visegrádského fondu, a to jeho činnosti do vstupu všech čtyř zemí do Evropské unie v roce 2004.

Třetí kapitola, která je ústřední, se zabývá hodnocením naplnění vybraných strategických cílů, které si země Visegrádské skupiny na počátku vzájemné kooperace vytyčily – stabilizace prostředí v regionu střední Evropy po rozpadu Sovětského svazu, zániku bipolárního rozdělení Evropy a sjednocení Německa na straně jedné, a co nejdříve vstupů všech zainteresovaných států do NATO a EU na straně druhé. Vývoj v branněbezpečnostní oblasti měl svá zřetelná specifika, daná především snahou zemí Visegrádské skupiny vstoupit co nejdříve do NATO. Proto v této oblasti nedošlo ani v letech 1993–1998 k takovému utlumení vzájemných vztahů, jako tomu bylo v ostatních oblastech spolupráce. Dalším důvodem tohoto stavu byla i schopnost armádních elit jednotlivých států nalézt obsahovou náplň své kooperace, ať již v podobě koordinace bezpečnostní politiky ve vztahu k NATO, vysílání svých vojáků na zahraniční mise či spolupráce na realizaci vybraných vojenských (zbrojních) projektů.

Na základě prozkoumané zdrojové základny, především sekundárních pramenů, je možné konstatovat, že v žádném odborném materiálu nebo zkoumané studii není v takovém rozsahu a hloubce zkoumáno naplnění vybraných strategických cílů Visegrádské skupiny. Převážná většina prací se problematikou Visegrádské skupiny zabývá z historického, historicko-srovnávacího nebo sociologického pohledu, navíc většinou s akcentem na národní přístup a postavení daného státu uvnitř uskupení. To je patrné především v polských odborných materiálech, které buď hodnotí význam a prospěšnost Visegrádské skupiny pouze z polského pohledu, nebo kladou důraz na tzv. východní politiku polské diplomacie ve vazbě na Visegrádskou skupinu (vztahy především k Ukrajině a Bělorusku). Slovenské zdroje jsou sice v této oblasti zaměřeny komplexněji (hodnocení Visegrádské skupiny neanalyzují výhradně z pohledu Slovenska), na straně druhé sledují vývoj Visegrádské skupiny především z hlediska přístupových procesů jednotlivých zemí (nikoli z pohledu Visegrádské skupiny jako celku), zejména pak Slovenska.

Slovenská odborná literatura dále zkoumá i problematiku zahraničně-politického vývoje ve střední Evropě, nikoliv však specificky z pohledu Visegrádské skupiny, ale spíše v obecném rámci. Po prostudování sekundárních pramenů je možné konstatovat, že tato odborná publikace zkoumá problematiku, která nebyla v komplexní podobě doposud v takové šíři zpracována, v oblasti zhodnocení naplnění vybraných strategických cílů Visegrádské skupiny jde dokonce o první studii a hodnocení daného tématu.

1. Středoevropský region po roce 1989

Rok 1989 byl pro většinu zemí bývalého socialistického bloku rokem přelomovým. Po desetiletích direktivního řízení státu, porušování lidských práv a základních svobod, absence právního státu a nezávislé zahraniční politiky se země v prostoru střední a východní Evropy a jejich nové politické elity musely vyrovnávat s novou realitou. Konec studené války a politiky bloků totiž umožnil vytvořit z tohoto prostoru oblast stability a bezpečnosti, kooperativních vzájemných vztahů, důvěry a porozumění. Výsledkem procesů změn tak bylo na jedné straně politické uvolnění, umožňující do té doby nepředstavitelnou realizaci vlastních vnitro i zahraničněpolitických kroků, na straně druhé však byla jakákoli vlastní aktivita dotčených zemí stále ještě determinována existencí Sovětského svazu (SSSR) a jeho vlivu podpořeného působením Varšavské smlouvy a Rady vzájemné hospodářské pomoci.

Z důvodu vzniku mocenského vakua ve střední a východní Evropě začal jako nový faktor působit společný zájem zemí tohoto regionu na obnovení plné nezávislosti, vytvoření pluralitní demokratické společnosti a tržního ekonomického prostředí. Celkové liberalizaci v tomto regionu se postupně přizpůsobovala i zahraniční politika těchto zemí. Diplomacie středoevropských zemí po roce 1989 intenzivně hledaly možnosti jak neefektivněji využít mocenského ústupu SSSR z tohoto prostoru a zároveň co nejvíce posílit vlastní postavení v regionu – a to při ještě stále reálné síle Moskvy. Jedním z možných nástrojů se vedle alpsko-jadranské iniciativy jevila i **Visegrádská skupina**. Oficiálně deklarované důvody, které vedly Polsko, Maďarsko a Československo, později ČSFR k vytvoření Visegrádské skupiny, lze z hlediska tehdejší československé zahraniční politiky shrnout do těchto tří okruhů:

- po zásadních politických změnách v roce 1989 se počátkem roku 1990 začala formulovat nová zahraničněpolitická koncepce zemí

střední Evropy. Přístup ČSFR, Polska i Maďarska byl v řadě otázek podobný. V první řadě zde byla evidentní snaha o likvidaci všech pozůstatků komunistického bloku ve střední a východní Evropě, ale i obava z možného znovuobnovení sovětského mocenského vlivu. V této oblasti vznikl prostor, který bylo nutné co nejrychleji zajistit před možným pokusem Moskvy o znovuzískání ztraceného vlivu a pro který bylo třeba dosáhnout plně zahraničněpolitické nezávislosti. Základní otázkou bylo, jak toho dosáhnout co nejefektivněji – zda prostřednictvím užších vazeb na Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE), později Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE), nebo jinými způsoby (např. spoluprací s NATO, Západoevropskou unií (ZEU) a zapojením se do Evropského společenství. Proto došlo relativně rychle k důležitým krokům, jejichž cílem bylo eliminovat zahraničněpolitický vliv Moskvy na středoevropský region, případně zabránit snahám o jeho opětovné posílení. Jednalo se zejména o:

- stažení sovětských vojsk z území všech tří států;
- rozpuštění Varšavské smlouvy (k 1. červenci 1991);
- snahu o vytvoření nových, zcela rovnoprávných vztahů se SSSR;¹
- rozpuštění RVHP, která byla založena na principu centrálně plánované ekonomiky, a v důsledku toho i hospodářské orientace všech členských států na SSSR;
- snižování nadměrné ekonomické závislosti na Sovětském svazu.²

Ve druhé polovině roku 1991 bylo možné sledovat snižování rizika destabilizačních faktorů, i když pokračující politická i ekonomická nestabilita v Sovětském svazu představovala pro státy střední a východní Evropy i nadále nebezpečí. I proto se politické reprezentace středoevropských zemí snažily o zahájení kroků, jež by nastartovaly proces postupného začlenění všech zainteresovaných zemí do stabilních evropských

1 Zde je potřebné poukázat zejména na změny bilaterálních smluv se Sovětským svazem a nahrazení nevyhovujících dvoustranných smluv mezi bývalými socialistickými zeměmi takovými smluvními dokumenty, které odpovídaly nové politické situaci. V případě tehdejší ČSSR, respektive ČSFR, bilaterální smlouva se Sovětským svazem z roku 1970 obsahovala i článek zakotvující Brežněvovu doktrínu omezené suverenity. I to je důkaz toho, proč bylo nutné na novou situaci okamžitě a adekvátně reagovat.

2 Had, M.: Trojka v evropské architektuře, s. 2, nepublikováno.

struktur, patrná byla i snaha o vybudování přátelských dvoustranných vztahů s demokratickými státy Evropy a Severní Ameriky. Všechny tři země se staly plnoprávnými členy Rady Evropy, vyjadřovaly svůj zájem jednat o statutu přidružení a posléze plného členství v ES, podobně tomu bylo i v oblasti volného obchodu s členskými zeměmi Evropského sdružení volného obchodu (ESVO). V oblasti bezpečnostní politiky pak země Visegrádské skupiny usilovaly o maximální sblížení s bezpečnostními strukturami severoatlantického prostoru – NATO a ZEU, která však již v té době nebyla příliš aktivní. Při analýze situace ve středo-evropském regionu je potřebné upozornit ještě na jednu významnou skutečnost důležitou především pro Polsko – nutnost právního zajištění jeho západní hranice. Vyřešení této otázky bylo pro budoucí postavení Polska klíčové. Polsko proto po celou dobu aktivně podporovalo proces znovusjednocení Německa, který byl započat na jednání ministrů zahraničních věcí čtyř vítězných mocností (Sovětský svaz, USA, Velká Británie a Francie) a obou německých států 13. února 1990 v Ottavě. Polsko se pak přímo účastnilo jednání těchto zemí 17. července 1990 v Paříži, kde prosadilo, že vzájemné vztahy mezi oběma německými státy a Polskem budou řešeny separátními mezinárodními smlouvami o úpravě státních hranic. V tzv. jednáních dva plus čtyři měl nezastupitelnou úlohu i Sovětský svaz, respektive sovětský prezident Michail Gorbačov. Je nepochybné, že jím nastartovaná politika perestrojky a glasnosti položila budoucí základ politických změn v zemích socialistického bloku, které vyvrcholily demokratickými a emancipačními procesy v těchto zemích, střední Evropu nevyjímaje. Je potřebné vysoce ocenit konstruktivní přístup Gorbačova v celém průběhu jednání dva plus čtyři. Zatímco na počátku úvah o sjednocení Německa byl sovětský postoj zcela odmítavý, v průběhu těchto jednání začalo být i sovětskému vedení zřejmé, že daná situace je dlouhodobě neudržitelná. Proto nakonec hlavním problémem sovětské reprezentace bylo členství NDR v rámci sjednoceného Německa v NATO, navíc za situace, kdy na tomto území byla dislokována početná sovětská vojska. Pozici Sovětského svazu však oslabil postoj Československa, Maďarska a Polska, které s členstvím sjednoceného Německa v Severoatlantické alianci souhlasily. Za této situace tak Moskvě nezbylo, než vyjednávat „pouze“ o konkrétních podmínkách Smlouvy o konečném uspořádání ve vztahu k Německu (někdy také jako „Smlouva dva plus čtyři“), která byla podepsána 12. září 1990 v Moskvě. Její význam spočívá především v tom, že právně definitivně uzavřela poválečné uspořádání Evropy a odstranila nevyjasněné mezinárodněprávní překážky ve vzájemných vztazích mezi zúčastněnými státy, které neměly

od ukončení 2. světové války podepsánu řádnou mírovou smlouvou. Tato smlouva tak na jedné straně ukončila nejasný poválečný stav v Evropě, na straně druhé zaručila oběma německým státům úplnou suverenitu. Mezi další důležitá ustanovení této smlouvy patřilo především:

- oba německé státy se zavázaly uznat hranici na Odře a Nise, která byla závazná pro Německo a Polsko;
- počet příslušníků ozbrojených sil Německa byl stanoven na 370 000, Německo se vzdalo nároků na vlastnění atomových, biologických a chemických zbraní;
- Německo bude jako jeden celek členem NATO a Evropské unie;
- velmoci se zříkají práv svrchovanosti k Berlínu a Německu;
- jednotky sovětské armády budou staženy z území NDR nejpozději do konce roku 1994 s tím, že Německo poskytne Sovětskému svazu finanční pomoc ve výši 11 mld. DEM jako kompenzaci související s odchodem sovětských vojsk (8 mld. odškodné, 3 mld. bezúročná půjčka).

Po podpisu této smlouvy byla uzavřena Smlouva o vzájemném přátelství mezi Sovětským svazem a Spolkovou republikou Německo.

Tak jako byla zmíněna role Sovětského svazu v procesu dva plus čtyři, není možné zapomenout ani na význam SRN a především jejího kancléře Helmuta Kohla, který po celou dobu tohoto procesu aktivně přistupoval k nalezení řešení i ve zdánlivě bezvýhodných situacích. V období mocenského vakua, kdy nebylo zřejmé, jaký velmocenský vliv bude determinovat dění ve střední Evropě, byla právě stabilizační role Německa pro region střední Evropy velmi důležitá. Bez proaktivního německého přístupu si nelze představit úspěch tohoto mimořádně důležitého projektu, s čímž úzce souvisí i nezpochybňování výsledků 2. světové války ve vztahu k zemím střední Evropy. Ne nevýznamnou roli sehrál i postoj Německa v otázce finančního vyrovnání ve vztahu k Sovětskému svazu.

Z pohledu zemí Visegrádské skupiny měly závěry procesu dva plus čtyři mimořádný význam především pro Polsko, neboť na základě Smlouvy o konečném uspořádání ve vztahu k Německu mohlo Polsko právně zajistit své západní hranice formou dvoustranných mezinárodních smluv s oběma německými státy. Na základě toho tak již v listopadu 1990 byla podepsána mezinárodní smlouva upravující a potvrzující hranice mezi Spolkovou republikou Německo (již sjednocenou) a Polskem. Zároveň byla specifickým způsobem uzavřena i mírová smlouva se SRN. To bylo pro Polsko z hlediska jeho stability a mezinárodněpolitického postavení,

nejen v regionu střední Evropy, mimořádně důležité. Od tohoto okamžiku Polsko vystupuje velmi sebevědomě a snaží se o vytvoření pozice středoevropské regionální velmoci.³ Na tuto smlouvu pak v červnu 1991 navázal podpis německo-polské smlouvy o vzájemném sousedství a spolupráci. Proces jednání dva plus čtyři, včetně uzavření Smlouvy o konečném uspořádání ve vztahu k Německu, následné sjednocení Německa a právní vymezení východní hranice Německa, byl z pohledu zemí Visegrádské skupiny důležitým faktorem, který přispěl k oslabení vlivu existujícího Sovětského svazu na tuto oblast. Uzavření jednoho z posledních relikvů 2. světové války napomohlo nejen k posílení a uklidnění Polska, ale též k eliminaci vlivu extrémní maďarské a rakouské pravice, jež na počátku 90. let žádaly revizi výsledků 2. světové války, zejména ve vztahu k Maďarsku a Rakousku.

- Všechny země střední Evropy se snažily překonat nemalé historické animozity ve svých vzájemných vztazích. Historická zkušenost byla dostatečným důvodem hledání nových vzájemných vztahů nezatížených spornými událostmi a problémy (např. česko-polské územní konflikty v průběhu meziválečného období, napětí mezi Československem a Maďarskem kvůli národnostní problematice po 2. světové válce atd.). Zejména tehdejší Československo chtělo realizovat jinou zahraniční politiku, než jaká byla prováděna v období první republiky, jednostranně orientovanou na Francii a její spojence (spojení v rámci Malé Dohody), a prakticky opomíjející region střední Evropy. Důkazem toho byly aktivity prezidenta Václava Havla ve vztahu ke svým nejbližším sousedům.
- V neposlední řadě byl v této době patrný zájem západních zemí na zahájení spolupráce se zeměmi Visegrádské skupiny. Vzájemná kooperace zemí střední Evropy, které byly přímými sousedy zemí, jež byly součástí západních evropských struktur, měla význam nejen pro hlavní představitele většiny států ES, ale i pro USA a NATO. Lze tedy konstatovat, že vedle stěžejních úkolů, které ovlivnily tvář Evropy na další desetiletí (integrační proces v Evropě, utváření celoevropské identity, eliminace bezpečnostních a jiných hrozeb na teritoriu bývalého SSSR či demokratická přeměna části evropského kontinentu, jejímž cílem bylo vytvořit základ stability jednotlivých zemí i Evropy jako celku), byly i středoevropské regionální integrační snahy vnímány s dostatečnou vážností a důležitostí. Praktickým dokladem zájmu západních

3 Tento polský postoj také determinoval budoucí vývoj Visegrádské skupiny.

zemí o dění ve středoevropském regionu je mimo jiné i fakt, že v dokumentu Evropské komise zjara 1992 se konstatuje, že „*ekonomická integrace vyžaduje rozvoj spolupráce mezi zeměmi samotnými stejně tak jako bilaterální vztahy se Společenstvím*“, a že je vítána „*již uskutečněná spolupráce mezi těmito zeměmi jako důsledek Visegrádské deklarace*“.⁴

K vytvoření příznivého klimatu v rámci střední Evropy pak přispěla i skutečnost, která je často nedoceňována – vliv a role významných představitelů disidentských kruhů ve všech třech zemích. Revoluční léta konce osmdesátých let totiž vynesla do vysokých politických pozic jednotlivých zemí visegrádského uskupení disidenty, kteří již v době komunistického režimu aktivně spolupracovali. Mimo jiné i proto nový československý prezident Václav Havel ve svých projevech k polskému a maďarskému parlamentu v roce 1990, kde již byli zastoupeni i bývalí disidenti, veřejně apeloval na vytvoření tzv. trilaterální koncepce návratu do Evropy. Jak Havel prohlásil ve svém projevu před polským Sejmem a Senátem v lednu 1990, „*(my) máme historickou šanci transformovat střední Evropu v politický fenomén*“.⁵ A právě díky blízkosti vzájemných vztahů mezi disidenty-politiky se jeho myšlenky setkaly na počátku vývoje Visegrádské skupiny s kladnou odezvou.

Polsko Havlovu myšlenku třístranné spolupráce ve střední Evropě uvítalo, i když její podpora nebyla úplně jednoznačná. Polský postoj v této oblasti vycházel především z nutnosti vyhnout se potenciální diplomatické izolaci mezi sjednoceným Německem a Sovětským svazem na straně jedné, respektive vybudovat si postavení regionální mocnosti a jakéhosi mezinárodního mluvčího zemí střední a východní Evropy na straně druhé. Navíc v Polsku byla v té době diskutována i myšlenka československo-polské federace či konfederace, která byla zvažována již v průběhu 2. světové války.⁶ Varšava v této souvislosti podporovala návrh Zbigniewa Brzezinskeho,⁷ který v rámci zachování stabilní situa-

4 Europe and the Challenge of Enlargement. Bulletin of the European Communities (Supplement 3/92), s. 19.

5 President Václav Havel's speech to the Polish Sejm and Senate. January 25, 1990, East European Reporter (Spring/Summer 1990), s. 56.

6 Myšlenka československo-polské konfederace byla aktuální již v průběhu druhé světové války. Tehdejší československé a polské exilové vlády jednaly o této možnosti v souvislosti s budoucí politikou a územní architekturou poválečné Evropy proto, aby se případnou konfederací zmenšila či vyloučila možnost opakování historické zkušenosti obou zemí z roku 1939 – tato myšlenka však zůstala nerealizována.

7 Bývalý poradce pro otázky národní bezpečnosti prezidenta USA Jima Cartera.

ce v Evropě prezentoval myšlenku vytvoření určitého typu konfederace mezi bývalým Československem, respektive ČSFR a Polskem.⁸ Toto sdružení států mělo sloužit zejména k tomu, aby zaplnilo nastalé politické a vojenské vakuum mezi tehdejším Sovětským svazem a znovusjednoceným Německem. Brzezinskeho iniciativa získala ohlas a podporu u našich severních sousedů, u nás však nikoliv a byla odmítnuta.

Situace v tehdejší **Československu** byla totiž specifická. Nová politická reprezentace, kterou tvořili hlavně reprezentanti Občanského fóra, se jednoznačně distancovala od jakýchkoliv projevů toho, co by mohlo být považováno za zpochybnění směřování země do evropských, respektive transatlantických integračních struktur. Ze stejného důvodu jako Brzezinskeho iniciativa nenalezl v Československu podporu ani návrh bývalého ministra zahraničí USA Henryho Kissingera, který předpokládal vytvoření pásu neutrálních států složených z Československa, Polska a Maďarska⁹ jako jisté protiváhy sjednocujícímu se Německu a Sovětskému svazu. Vzhledem k tomu, že v Československu neměly výše zmíněné návrhy podporu, byli nuceni jak prezident Havel, tak federální ministr zahraničních věcí Jiří Dienstbier tlumit polské nadšení z těchto projektů. Oba se sice vyslovili pro všestrannou vzájemnou spolupráci, myšlenku společné federace, konfederace či neutrality však jednoznačně odmítli.¹⁰ Jiří Dienstbier byl možná jedním z mála disidentů, který měl jako bývalý zahraničněpolitický komentátor a dlouholetý expert na mezinárodní politiku jasnou představu o mezinárodněpolitické situaci a následně i o koncepčních rysech československé zahraniční politiky po roce 1989. Ve své „*Koncepci zahraniční politiky*“ z prosince 1989 představil roli Československa jako aktivního hráče v procesu evropského sbližování, přičemž základem zahraniční politiky mělo být spojení „*evropských demokratických tradic a respektu k právům občana se zajištěním míru a prosperující společnosti*“.¹¹ Tato vize byla pro další vývoj Visegrádu mimořádně důležitá.

Maďarská reakce na Havlovu iniciativu byla, na rozdíl od Polska, rezervovanější. Mimo jiné proto, že nová maďarská nekomunistická

8 Dienstbier, J.: Visegrád. Mezinárodní politika, 2, 1999, s. 4.

9 Viz přednáška H. Kissingera, která se uskutečnila dne 19. 6. 1990 v Rytířském sále Valdštejnského paláce v Praze. Její plný text In: Henry Kissinger o současných mezinárodních vztazích. Mezinárodní vztahy, 8, 1990, s. 60.

Srovnej: s podobným záměrem vytvořit ze středoevropského regionu zónu neutrálních států v podobě tzv. cordon sanitaire se lze setkat i v úsilí některých států (např. Francie) po první světové válce.

10 Břach, R.: Die Aussenpolitik der Tschechoslowakei zur Zeit der Regierung der nationalen Verständigung. Baden-Baden 1992, s. 102.

11 Dienstbier, J.: Od snění k realitě. Vzpomínky z let 1989–1999. Praha 1999, s. 31.

vláda byla vytvořena až v květnu 1990. Dalším důvodem byla skutečnost, že prezidentem země se stal umírněný vůdce intelektuální Aliance svobodných demokratů Árpád Gönz, na rozdíl od předsedy vlády Józsefa Antalla, předsedy nacionálně orientovaného Maďarského demokratického fóra. Maďarsko navíc zpočátku preferovalo rozvoj Alpsko-jadranské skupiny, a to ve spolupráci s Itálií, Rakouskem a Svazovou federativní republikou Jugoslávií (dále také „Jugoslávie“). Pouze zpoždování strategických rozhodnutí v rámci této skupiny a prohlubující se krize v Jugoslávii přiměly Budapešť k opětovnému posouzení vybudování vztahů i s ostatními zeměmi střední Evropy. Tento názor byl navíc posílen i ryze praktickým důvodem ve vztahu k Československu – narůstajícími spory v oblasti dodržování práv etnických Maďarů na Slovensku a v rámci projektu hydroelektrárny Gabčíkovo – Nagymaros. Všechny tyto skutečnosti učinily pro Budapešť navrhovanou trilaterální spolupráci zajímavou minimálně v tom, že mohla alespoň vytvořit nástroj jak zainteresovat zejména československou, ale částečně i polskou stranu do řešení sporných otázek. Budapešť dále viděla v realizaci myšlenky užší spolupráce ve střední Evropě a společného postupu směrem k připojení se k ES vhodnou platformu praktické realizace své zahraniční politiky obsažené v prioritách nově sestavené Antalovy vlády. Výstižně to popisovala jedna z mnohých analýz té doby, která tvrdila, že středoevropská spolupráce by mohla sehrát funkci plavební komory, která napomůže tomu, aby se státy střední a východní Evropy staly konformní a kompatibilní s ES a brzy se integrovaly do Evropy.¹² Dále je potřebné zdůraznit i tu skutečnost, že fungující středoevropská kooperace by zajišťovala Maďarsku určitou bezpečnostněpolitickou stabilitu, což bylo v době prohlubující se jugoslávské krize velmi důležité. Maďarsko tak uvítalo středoevropskou spolupráci nikoli z entuziasmu k regionálnímu aspektu, ale zejména z důvodu pragmatického přístupu a výhod z něj vyplývajících.

Všechny tyto faktory, spolu s eskalací vnějších problémů regionu (vztahy se Sovětským svazem, včetně revize základních bilaterálních smluv, komplikace s odsunem početných sovětských kontingentů z postkomunistických zemí, začínající krize v Jugoslávii atd.), nakonec přispěly k tomu, že středoevropská spolupráce dostala konkrétní rozměr v podobě nově vytvořené Visegrádské skupiny, která se postupně, s odlišnou intenzitou v různých časových obdobích, dále vyvíjela. Je zřejmé, že v pozadí vzniku Visegrádské skupiny stály především pragmatické důvody. A právě pragmatismus sehrál v dalším vývoji Visegrádské skupiny podstatnou roli.

12 Vykoukal, J. a kol.: Visegrád. Meze a limity středoevropské spolupráce. Praha 2003, s. 178.

2. Vznik a vývoj Visegrádské skupiny v letech 1991-2004

2.1 Počátky (1991-1992)

Po zásadních změnách na konci 80. let 20. století vzniklo ve středoevropském prostoru několik regionálních struktur. Nejprve byla vytvořena **Středoevropská iniciativa**¹³ (původně Alpsko-jadranská skupina), následně byla založena **Visegrádská skupina** (dále také „Trojka“, „Čtyřka“ nebo „Visegrád“) – ta zahrnovala Československo, Polsko a Maďarsko, a poté **Středoevropská dohoda o volném obchodu (CEFTA)**, u jejíhož vzniku stály také ČSSR, respektive ČSFR, Polsko a Maďarsko. Všechny tyto regionální struktury vznikaly v době postupného rozpadu Sovětského svazu s tím, že každá se svým způsobem pokusila zaplnit vzniklé vakuum v tomto prostoru. CEFTA byla založena na ekonomickém a obchodním konsenzu zúčastněných stran, disponovala jistým institucionálním zázemím a vykazovala hmatatelné, především ekonomické výsledky. Visegrádská skupina a Středoevropská iniciativa neměly charakter klasických mezinárodních organizací, nedisponovaly stálým institucionálním aparátem a jejich cílem bylo vytvoření stálé politické platformy pro vzájemnou koordinaci a výměnu zkušeností v procesu transformace, zajištění bezpečnosti a integračních snah.¹⁴

Za první podnět regionální spolupráce mezi Československem, Polskem a Maďarskem na platformě visegrádské spolupráce lze považovat iniciativu bývalého československého prezidenta Václava Havla, který se v projevu v polském Sejmu v lednu 1990 zamyslel nad budoucí vizi starého kontinentu. Právě tady byla poprvé prezentována myšlenka

13 Jejími zakládajícími členy byly Itálie, Rakousko, Svazová federativní republika Jugoslávie a Maďarsko.

14 Had, M.: Středoevropská spolupráce. In: Ort, A. (ed.): Česká republika a její sousedé. Sborník statí. Praha 1995, s. 37.

možné spolupráce zemí tohoto prostoru¹⁵. Je ale nutné připomenout, že idea bližší spolupráce středoevropských zemí je starší. Již na konci 70. let a poté v průběhu 80. let 20. století připravili někteří prominentní disidenti ze zemí visegrádského uskupení společnou vizi regionální identity střední Evropy, která byla založena na principech zásadního protestu proti sovětské dominanci a přítomnosti ve střední Evropě, realizované ve formě tzv. Brežněvovy doktríny, návratu zemí střední Evropy k historickému odkazu evropské, respektive západoevropské kultury a jejím hodnotám, a konečně ve vytvoření ideálu občanské společnosti. Na základě příhraničních setkání disidentů, zejména českých a polských, byla vytvořena Česko-polská solidarita, která byla konkrétní platformou prezentace těchto názorů. S menší intenzitou se rozvíjely i vztahy s maďarským disentem, které byly založeny především na vzájemné podpoře demonstrativního jednání národních disentů, respektive na vydávání společných prohlášení zejména v oblasti ochrany lidských práv a základních svobod. Tyto disidentské aktivity proto nepochybně napomohly vzniku Visegrádské skupiny, a to i díky úzkým personálním vztahům mezi disidenty. Některé z nich vnitropolitické změny vynesly do vysokých ústavních pozic (Václav Havel, Lech Walesa, Jiří Dienstbier, Bronisław Geremek a další).

Prezident Václav Havel prezentoval stejné myšlenky v Budapešti.¹⁶ Reakce na tuto iniciativu byla rychlá. Již 9. dubna 1990 se v Bratislavě uskutečnila první schůzka prezidentů nejen Československa, Polska a Maďarska, ale i představitelů dalších zemí (Itálie, Rakouska, Jugoslávie), na níž byl odstartován proces regionalizace střední a jihovýchodní Evropy.¹⁷ Zároveň se ukázalo, že všechny tři visegrádské země byly ochotny spolupracovat se zřetelným cílem koordinovat vzájemné aktivity při jejich vstupu do euroatlantických bezpečnostních, respektive evropských integračních struktur. V mezidobí, do konání další schůzky na nejvyšší úrovni v únoru 1991 v Budapešti, se prezident Václav Havel setkal s premiéry Polska a Maďarska v listopadu 1990 na slavnostním zasedání KBSE v Paříži. Zástupci členských států NATO a Varšavské smlouvy slavnostně podepsali „*Smlouvu o snížení konvenčních ozbrojených*

15 Prezident Havel ve svém projevu v polském Sejmu mimo jiné prohlásil: „*Máme příležitost přeměnit věvec evropských států, které byly donedávna kolonizovány Sověty... ve zoláštní orgán, který se bude obracet na západní Evropu nikoliv jako chudý příbuzný nebo amnestovaný vězeň, ale jako někdo, kdo něco přináší*“.

16 Dokumenty, 1, 1990, s. 12.

17 Had, M.: Středoevropská spolupráce. In: Ort, A. (ed.): Česká republika a její sousedé. Sborník statí. Praha 1995, s. 37.